

ВИДЕН НЕМСКИ СЛАВИСТ И БЪЛГАРИСТ
(Gerhard Gesemann — Gesammelte Abhandlungen.
Band 1—2. Neueried, 1981—1982)

Герхард Геземан е сред представителните имена в немската славистика между двете световни войни, следва нейните научни принципи и направления, като в известна степен споделя и нейната историческа съдба в годините на Втората световна война. Роден на 16. XII. 1888 г. в Лихтенберг, той завършва висше образование и през 1913 г. защитава в Кил кандидатска дисертация на тема „Магии за дъжд в Германия“. Възможността да бъде учител в немската гимназия в Белград го отвежда в Сърбия, където обогатява началните си славистични познания, но поради започналата Първа световна война е принуден да напусне страната. През 1920 г. защитава в Мюнхен при Ерих Бернекер хабилитационен труд върху открития в 1913 г. „Ерлангенски ръкопис“ със стари южнославянски (сръбски, хърватски и български) народни песни, две години по-късно бива избран за извънреден професор в Немския университет в Прага, където от следващата година работи като редовен професор. До 1944 г., когато е пенсиониран, той ръководи Катедрата по славянски езици и литератури, написва и обнародва различни по стойност изследвания върху руската и южнославянските литератури, провежда две анкети за българския фолклор (1931—1932) и оттогава насам се изяснява все по-активно като българист, разширявайки своите творчески лични връзки с български учени, писатели и културни дейци. Приет е за дописен член на Съюза на българските писатели (1939), а в края на този период (1943), обнародва най-значителното си балканистично изследване „*Heroische Lebensform. Zur Literatur und Wesenskunde der balkanischen Patriarchalität*“. Последната му българистична публикация (вероятно от 1942 г.) представлява антологията „*Siebenundzwanzig Lieder des bulgarischen Volkes*“ („Седемдесет и две български народни песни“). Преживял разгрома на фашистка Германия и запалената от нея Втора световна война, славистът е заставен да напусне Прага, завръща се в Германия и умира на 31 март 1948 г. в Обербайерн¹.

Волфганг Геземан, негов син и приемник на българистичните му интереси, един от най-изявените днес българисти във Федерална република Германия, издаде в два обемни тома голяма част от славистичното наследство на своя баща. В това представително издание са поместени общо 62 изследвания: седем от тях са посветени изцяло на руската класическа литература, 15 — на южнославянския фолклор, 24 засягат отделни аспекти на балканистичната културна социология (в сравнителен и национално обособен план), 10 разглеждат въпроси на българската и сръбската литература, докато останалите шест студии са тематично твърде разнородни и нямат обединяваща ги проблемна или концептуална рамка. Освен кандидатската дисертация на абсолвента Геземан „Магии за дъжд в Германия“, тук са включени още проучванията „Фолклор и литературна история“, „Едно е нужно“, „Поглед назад и перспективи“, „Университет и средно училище или славистика без тил“, „Същност на Запада и същност на Изтока“.

Характерни за метода и постиженията на Герхард Геземан са много особености и съображения, едни от които имат определящо значение и за отношението днес към неговото научно наследство. Преди всичко фактът, че той усвоява най-доброто в немската и европейската класическа славистика от втората половина на XIX и началото на XX в. Също и обстоятелството, че в общи линии се придържа към теорията, методите и целите на научения позитивизъм, в съответствие с тях обособява и своя подход към интересувашите го проблеми. Макар че в някои свои публикации се издига до общобалканистични наблюдения и изводи относно патриархалните черти и социологическата характеристика на балканските народи, той остава все пак при историко-националния (въпроси на руската, сръбската, хърватската и българската култура) и билатералния анализ (проблеми на руско-немските, сръбско-немските, българско-немските и немско-южнославянските връзки). Едни от най-значителните му резултати са именно в тези две области, което показват даже само заглавията на съответните приноси: „Лев Толстой и Бертолд Ауербах“, „Някои мотиви на Достоевски в младото немско изкуство“, „Достоевски в Германия“, „Проблематиката за Достоевски в една немска повест“, „Сръбско-хърватската хайдушка песен“, „Епическата народна песен като югославска народна библия“,

¹ W. E. Mühlmann. Zum Gedächtnis Gerhard Gesemanns. — Zeitschrift für slavische Philologie. B. XXII, 1954, S. 240—243.

„Стогодишнината на сръбската книга“, „Към характерологията на славяните. Проблематичния българин“, „Българският народ и неговото жизнено пространство“, „В. Х. Риел — Йован Цвилич“, „Студии за южнославянската народна епика“, „Народни песни от остров Курзола“ и пр. Важно е също, че в много свои изследвания немският славист показва почти еднакво предпочитание към типологическите сходства в литературите и генетическите връзки помежду им. В тази връзка следва да се изтъкне неговото умение да открива нови аспекти и теми в съответните области, както и да разкрива вътрешната зависимост между различни форми на общественото съзнание — литературата, фолклора, изобразителното изкуство. Герхард Геземан няма научна публикация, в която да не засяга нови страни на вече разработвана тема, да не обосновава своите схващания или да не поставя даден въпрос за първи път. Неговият ярко изразен интерес към историческите и културната социология на южнославянските (в определена степен балканските) народи не сочи последни по значение особености на подхода и научните му амбиции на славист-балканист. Същественото обаче е, че онези публикации на немския учен, които — признавани с едни и оспорвани с други техни качества — придобиват своевременно известност в Германия, в Съветска Русия и в съответните балкански страни. Следва да се прибави още, че много от споменатите особености са неотменен белег на немската славистика до Втората световна война — един показателен факт за въздействието ѝ върху израстването на Геземан, както и за мястото му в нейното развитие като учен с широка славистична култура.

Представата за Г. Геземан като българист е изградена главно, ако не и изцяло, върху основата на известната му статия „Към характерологията на славяните. Проблематичният българин“. Публикувана на немски и български език в превод на Кирил Христов, тя предизвиква през 1931 г. дискусия в сп. „Философски преглед“, а впоследствие бива отбелязвана в различни публикации за „Бай Ганьо“ на Алеко Константинов. Колкото и основателни да са тогава изказаните и впоследствие поддържаните възражения относно социологическото гледище на автора, оформената по този начин представа за българистичните интереси и приноси на немския славист са твърде ограничени. Знаеше се и преди, че заслугите му са по-големи както в проучването и популяризирането на българската литература в Германия, така и в изследването на родния ни фолклор. Но сега същественото издание на негови съчинения дава възможност да разрешим и уточним познанията си в тази насока. Но не напълно. Първо, поради факта, че в изданието не са включени всички публикувани проучвания на автора. През 1931—1932 г. например, когато провежда две близки по задачи научни експедиции за проучване на българския фолклор, Г. Геземан събира огро-

мен материал, който не успява да обнародва цялостно до края на живота си. Множеството анкетни листове с отговорите на поставените от него и асистентката му Г. Сикора въпроси (втората анкета), свързани с извършвания проект писма, пътните бележки на Г. Сикора, различни фотоси и многобройни други документи се пазят в Етнографския институт на Пражкия университет. Пълното им обнародване и тяхното обстойно проучване ще открий истината за идеята на осъществяването на експедиции и придобитите чрез тях резултати. Заедно с тази документация и богатата библиотека на немския славист в Прага са останали също ръкописи на подготвени за печат българистични трудове, сред които и монографията „Социология на българския народ“. Отпечатването на тази единствена по характера си тогава немска социология ще ни даде между останалото възможност да видим българиста Геземан в малко позната светлина; разбира се, за същността на труда можем да съдим донякъде по студията му върху „Бай Ганьо“, обаче и най-прецизните изводи ще останат условни, докато не бъде публикуван и разгледан самият ръкопис. Изданието не дава също представа за съдържанието на споменатата антология „Седемдесет и две български народни песни“ и прибавената към нея ценна студия, нито пък за българистичните моменти в капиталния му труд „Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народных песама“ (Сремски Карловци, 1925 г.)

Българската тематика присъства в много от поместените в изданието сравнителни проучвания: в едни косвено и бегло илюстративно, а в други като част от обхватни сравнителни разработки и обобщения. Пример за първата група е обширната студия „Типология на народния характер на сърби и хървати“, по-специално частта, в която авторът разглежда в светлината на актуални тогава становища и методологически направления въпроса за културните зони на Балканите (т. II, с. 177). Показателни за втората група са публикациите „Студии върху южнославянската народна етика“, „Към характерологията на славяните. Паразитният балканец“, „Народ, местност и култура“. Особено характерен в това отношение е повторно изданият през 1979 г. труд „Heroische Lebensform. Zur Literatur und Wessenskunde der balkanischen Patriarchalität“, но той остава извън рамките на настоящата студия.

Както и трябва да се очаква, в подобни студии българският материал е включен предимно в постановката на съответните въпроси и в сравнителния анализ на приведените факти, произведения, явления в културата на южните славяни. Значението им е толкова голямо, ако се вземе под внимание обстоятелството, че тъкмо проучвания от такова естество обхващат въпросите за произхода и единството на южнославянския епос, специално за епоса и културната история на българите в Македония. Намирайки се в Белград,

авторът познава много добре трактовката на тези въпроси в тогавашната сръбска наука, служи си даже със свойствени за нея наименования, каквито са „Стара Сърбия“ и „Вардарска бановина“. Но въпреки тази зависимост очевидно е, че той не приема прибързаните и необоснованите становища в цитирани от него публикации. Напротив: настоява за обективност, широта и конкретност на изводите, предлага да се изчака изясняването на целия автентичен материал от частично проведената дотогава фолклорна анкета. Така в статията си „Нови изследвания за народния епос във Вардарска бановина“, отпечатана на немски език („Forschungen und Fortschritte“, VIII, 1932, кн. 23—24) и на сръбско-хърватски език („Гласник српског научног друштва“, кн. XI, Одељење друштвених наука, 5, 1932), той пише: „Въпросът за сръбско-хърватския епос трябва да се освободи от оковите на националната изолация. Не става дума само за историята на сръбско-хърватския епос, но също за историята на европейския и извъневропейския епос въобще. . . . Първата стъпка към тази цел — мисли ученият — е да признаем, че южнославянският епос представлява една неделима цялост. Южнославянски — това значи — сръбско-хърватски и български в националния смисъл на думата, а казано географски, това означава динарски и централно-балкански епос. . . .

Втората стъпка е да се изучи епоса на другите балкански народи. . . . Също важно ще бъде да се реши веднъж и въпросът за епическата поезия на византийците и особено на турците. Защото трябва да си спомним твърдението на Герлах в неговия пътепис, че турците имат юнашки песни; този стар пътешественик добавя даже една мелодия, която още не е проучена“ (т. I, с. 104).

Цитираната статия е в известна степен и отчет за проведената от 21 до 29 май 1931 г. научна експедиция в Македония² с маршрут: „Едно село в Скопска Черна гора, около Галичник при Велес, Прилеп, Битоля, Охрид, Стру-

га, Дебър, Гостивар, Тетово и Скопие“, организирана от Проблемната група при Немския университет в Прага за изследване на южнославянския епос, Етнографският музей в Белград и тогавашното Скопско научно дружество (пак там, с. 406). Главната задача е била да се опише изпълнението, рецитирането на епическите песни да се проследи тяхната история и жизненост, та по такъв начин да се потвърди или поправи изходната теза на споменатата проблемна група. „Тя тръгва от предпоставката, че епосът в Македония и Стара Сърбия, където може да се търсят ако не произходът, то поне най-старите извори на сръбско-хърватското и българското песне, се отличава по определен начин от епоса на динарската местност — Черна Гора, Херцеговина, Босна, Далмация, Западна Сърбия“ (т. I, с. 436). Имайки предвид събрания материал, немският славист пише в заключение: „Въпросът за генетическата връзка между „македонския начин“ и динарско-гусларския не може да бъде решен тук. Не е тук мястото за това, а ще бъде и твърде рано, ако бих пожелал да развия тук цялата проблематика, свързана с нашите наблюдения и въпроси. Трябва да се чака, докато съвестно и без ненавременно хипотези не проучим грамофонните плочи от експедицията. Трябва да се продължи и работата по събирането на материал за целия централно-балкански епосен район“ (пак там, с. 410). Много характерно за учения Геземан изказване: от една страна, то потвърждава положителното и непреходното в подхода му (нужно е да се чака, „докато съвестно и без ненавременно хипотези“ не бъдат проучени всички материали), а, от друга, разкрива естествената връзка между осъществената от 21 до 29 май 1931 г. първа анкета и проведената през следващата година втора анкета (с активното участие на Г. Сикора), чиито материали днес се намират в Етнографския институт в Прага, а вероятно и в други чешки институции. Очевидно е, че двете анкети трябва да разглеждаме не поотделно, а в тясна взаимовръзка съгласно с единните цели на Геземан и ръководения от него колектив. В този смисъл и с оглед на сравнителното изясняване на други въпроси на българската култура нужно е да се имат предвид още наблюденията и обобщенията на немския учен в статията му „Относно значението на народната песен за националната култура на югославския народ“ (т. I, с. 449—464), „Народ, местност и култура“ (т. II, с. 317—366), „Един български епически певец, заснет на филмова лента“ (т. I, с. 433—445) и послесловието към сборника „Седмидесет и две български народни песни“.

Ще повтори: Някои разработки на Геземан в небелязаните две групи от сравнителни проучвания са повлияни от политическата ситуация и настъпилите след войните 1912—1918 г. усложнения относно решаването на националните въпроси на Балканите, допуснати са видими колебания, противоречия, грешки.

² Кратка бележка за тази много важна експедиция дава Михаил Арнаудов в книгата си „Очерки по български фолклор“. С., 1934, с. 68 : „В последно време с наблюдения над живата епическа традиция у нас са се заели проф. Г. Геземан и неговата ученичка г-ца д-р Г. Сикора ; първият проучва песните в областта между Скопие и Охрид, а втората — певци и репертоар в Западна България, специално в Софийско. Заклучението на Геземана от анкетата му между българите в Македония, че изпълнението на епическите песни тук се схожда с това в България, като се отклонява напълно от това в Динарската област (Сърбия и западните от Шумадия краища). . . . Д-р Сикора пише . . . открива, че „няма село без епически песни“ и че изпълнението на тях песни става ту единично, ту групово, от по двама души, с песне и отпяване, при аккомпанимент на гъдулка или кеме. . . .“

По същество обаче обективното отношение на учения остава неповлияно. Допуснатите несъответствия и противоречия се изчерпват с използването на споменатата терминология и някои неверни представи за обстановката през следващия период. Пропътувал Сърбия и България, разговарял с хора от различни слоеве и с различно образование (включително и с прототип на героинята на „Кошана“ от Б. Станкович), опознал наложените с войните и след тях отклонения от исторически обосновани становища, Г. Геземан намира в добре познатото му тогава южнославянско пространство три славянски езика: български, сръбско-хърватски и словенски (т. II, с. 359). Така е и в любопитната му статия „Един поглед върху историята на Македония“: „В южнославянската група на южнославянските езици има — твърди той, — три различни, но близкородствени народни езика: словенски, сръбско-хърватски и български“ (т. II, с. 438).

От гледна точка на сравнителното изследване на някои основни културно-исторически процеси на Балканите особено значителна е студията „Културата на южните славяни (Българи, сърби, хървати и словенци)“. Тя е илюстрирана с различни карти, изгледи от градове, копия от образци на изкуството, портрети на хора с народни носии, снимки на характерни къщи и пр. Важно е, че тук авторът представя най-пълно застъпването и в други свои проучвания концепцията относно „културните зони“ и магистралните „пътища на културата“ на балканските народи. „Цялото южнославянско пространство . . . се разделява на много пространства, които, от друга страна, са в съществена степен пак културни зони“ — пише той.

Става дума за един много съдържателен момент в научното наследство на Геземан, свързан и днес концептуално със сравнителното изучаване въобще и на Югоизточна Европа специално. Оттук и необходимостта да бъде този момент по-пълно представен и правилно разбран като белег за последователност в изследването на определен кръг проблеми. Немският славист уточнява следните културни зони: 1. Адриатическото крайбрежие. . . ; 2. Континенталният блок. . . ; 3. Източно-балканското пространство . . . ; 4. Панонската котловина северно от Сава и Дунав с историческите си местности Северна Словения, Северна Хърватска, Словения, Срем и Войводина. . . Това пространство принадлежи към средно-европейско-немската културна зона“ (т. II, с. 492). Интерес представляват и следните пояснения: „Континенталният блок“ се определя географски и етнически като ядро на Балканите, което може да се отдели от източно-балканското пространство с една линия, водеща приблизително от Солун към устието на Искър в Дунав. Към този блок принадлежат значителни исторически страни: Албания, Западна и Средна България, Македония, Стара Сърбия със санджака Нови Пазар, Сърбия, Босна, Херцеговина, Черна Гора и далматинска Загора,

Лика, Южна Хърватска, местността на юлишките словенци и Словения“ (т. II, с. 492). Важно за изходните позиции на автора е и твърдението му, че южните славяни — словенците, хърватите, сърбите, българите — не образуват културно единство“ (т. II, с. 491), тъй като били разграничени чрез своите различни духовни и политически съдби, а също и чрез близостта си до източната, средно-европейско-немската или италианско-романската култура, не са еднакви за тях и последствията от турската инвазия на Балканите. Все тук Г. Геземан пояснява и становището си, че „цялото движение във вътрешността на Балканите протича по една вертикална ос от Север на Юг и по една хоризонтална ос от Изток на Запад“ (т. II, с. 493). И както личи от приложената на същата страница схема, вертикалната ос започва от Белград и завършва в Солун, а хоризонталната — от Сараево до Цариград. Двете линии се пресичат в Ниш, а хоризонталната преминава през Пирот, София и Пловдив, следвайки също течението на Морава и Марица.

Отнася се очевидно за вариант на широко прилаганата между двете световни войни концепция на позитивистичната компаративистика, характерна и с това, че търсейки „корените на нещата“, придава водещо значение на различните влияния. Съвременните методи, представи и постижения отидоха чувствително напред, изменена е и приведена по-горе терминология, поставени са много и съществени въпроси, разкрита е на друга основа взаимовръзката между влиянията и местните процеси. Всичко това обаче не означава ни най-малко, че не трябва да се връщаме към подобни становища и основанията, с които те са били поддържани. Напротив, това дори е наложително — въпросът за зоналната обособеност и общност на културите се оказва в наши дни също много актуален. Съвременният изследовател-балканист ще намери в бегло представената тук студия на Г. Геземан опорни точки за своите схващания, ще се срещне с много съдържателни наблюдения (например за византийското присъствие в духовното развитие на балканските народи) и така ще упътни още повече своето разбиране за съответните явления и процеси.

Отделна група образуват българистичните публикации на немския славист, написани изцяло в историко-национален план. Освен споменатата фолклорна анкета, която заедно с експедицията от 1932 г. е могла да бъде най-значителният му принос в българистиката, Г. Геземан отпечатва и следните проучвания:

1. Към характерологията на славяните. Проблематичният българин (1931).
2. Българският роман пред форума на философията (1931).
3. Един български епически певец, записан на филмова лента (1933).
4. Пенчо Славейков (1938).
5. Немска културна дейност в духа на Гьоте (1939).

6. Българският народ и неговото жизнено пространство (1939).

Един по-подробен анализ на статиите за образа на Бай Ганьо и творчеството на Пенчо Славейков тук не се налага. У нас те са придобили достатъчна известност, цитират се в научната литература, на тях в голяма степен немският славист дължи своята популярност в нашата наука като българист. Това важи най-вече за първата статия, която всъщност е и истинският успешен дебют на Г. Геземан в областта на българската литература. Една нейна особеност впечатлява силно: в отличие от много чуждестранни публикации за бележитата творба на Алеко Константинов (обикновено предговори и прегледи на съдържанието) тя има свой концептуален център, авторът ѝ обосновава и защитава една теза. Проведената в сп. „Философски преглед“ дискусия обръща сериозно внимание както върху положителните ѝ моменти, така и върху непротивоположното и спорно в нея, свързано най-вече със схващането на Г. Геземан, че главният образ трябва да се разглежда като еманация на българския менталитет, като пример за „европеизирането“ на българите и тяхната култура. Съвременната ни наука отхвърля подобна несъстоятелна теза.

Във втората статия (доклад, изнесен в условията на 1939 г.) на преден план изпъква прегледно-информативното и целта на Геземан е да оформи (с твърде голямо закъснение във времето) немска представа за идейно-художествения свят на автора на „Епически песни“ и силното въздействие на немската философия и естетическа мисъл. С оглед на това немският учен отминава като несъществени стиховете на П. П. Славейков преди идването му в Лайпциг, дава висока оценка на усвоеното и сътвореното там, изтъква влиянието на немската литература (главно на Ницше), проследява основните моменти в живота на българския поет. Характерно е също, че постигнатото в Лайпциг — „съзряване“ на Славейков „като художник“ — авторът не обяснява единствено с немското влияние. „Свое то пребиваване в Лайпциг — пише той — Славейков използва много по-обхватно, отколкото да впише себе си в едно определено течение“ (т. II, с. 124). И като свързва това твърдение със съществуващата „добра немска традиция“ (връзките ѝ с други литератури — с. 125), подчертава активното общуване на българския поет в Лайпциг с образци на световната литература като основна за него отличителна черта. В статията са налице белези, които в известна степен са общи и за двете статии. Думата е за така нареченото „европеизиране“ или „позападняване“ на творци, народи и култури — включително и българската — една отдавнашна концепция, обикната от позитивистичната и специално от немската компаративистика тогава.

Съвременните познания налагат все повече критично отношение към „европеизиране-

то — позападняването“ като процес и оценъчни понятия в науката. Повод за това Г. Геземан дава и с беседата си „Немска културна дейност в духа на Гьоте“, произнесена във Висна на 10 март 1939 г. по повод на тогавашното основано немско-българско дружество. Въпросът за влиянията тук е поставен така, че двата народа и техните култури са неизбежно разделени на даващи и получаващи. И не е случайно, че повдигнатият от Геземан въпрос, защо вече преведеният в други страни Пенчо Славейков оставал дотогава по същество непознат в Германия въпреки тясната му връзка с немската култура, изглежда неубедителен.

Общо погледнато, статиите на Г. Геземан за българската литература засягат разнородни въпроси, поради което и не може да се каже, че авторът им е имал предвид изясняването на един по-обхванат проблем. Но те издават сходства в тълкуването и оценката на основни за българската литература явления и жанрове. Това показва и втората му статия от 1931 г. „Българският роман от 1930 г. пред форума на философията“ (т. II, с. 133—144). В нея са отбелязани около 15 отпечатани през споменатата година произведения, които авторът обединява в три тематични групи: 1. Произведения, чиито сюжети обхващат мизерията на живота тогава; 2. Романи, чиито автори се връщат от съвременността към миналото; 3. Творби, авторите на които искат да се издигнат към идейни хоризонти. Без да проследява отражението на тези „линии“ в литературата, което не е било негова задача, Г. Геземан споменава с бегла характеристика романи и разкази на Емил Коралов („Великата жажда“), Санда Йовчева („Отхвърлението“), Ана Каменова („Харитиният грях“), Димитър Талев („Усилини години“), Борис Шивачев („Изобретателят“), Антон Страшимиров („Роби“), Людмил Стоянов („Бенковски“), Георги Стаматов („Разкази“, т. II), Орлин Василев („Бялата пътека“) и др.

Нашата представа за българистичното наследство на Г. Геземан ще бъде повече точна и обогатена, ако вземем под внимание статията му „Един български епически певец, записан на филмова лента“. Първо, поради факта, че тази статия потвърждава присъщото на автора усещане за неизследваното, за новото в съответната научна област. Въпреки системното изучаване на фолклора, включително и на епоса — изтъква той, — постигнатите резултати били недостатъчни и една от причините за това е системното използване на традиционни методи, които обхващат най-вече текста на песните, но не и тяхното изпълнение. „Текстовете, които са толкова необходими като документ за цялото изследване, остават безкръвна абстракция и сравняването на мотивите. . . не води към ядката на въпроса за епоса — сравненията на вариантите“ (т. I, с. 433—434). Това, от една страна, а, от друга, М. Мурко с първите си графофонни записи още отпреди Първата световна война, оформят у

него окончателно идеята да изследва изпълнението на епоса (рецитативната страна), създавайки и специална работна група към образованото в Прага Немско общество за славянски проучвания. Имайки предвид тази именно задача, ученият Геземан заснема общо 17 песни на певица Александър Милев, използвайки възможностите на филмовата техника.

Статията представлява интерес още и с това, че авторът ѝ обосновава от такава гледна точка необходимостта българският фолклор да се изучава повече в контекста на южнославянския фолклор. И пояснява отново, че проведените през 1931—1932 г. фолклорни анкети имат единна програма и служат на тази цел. Наред с точните сведения за характера на заснетите песни от Ал. Милев статията е важна и с отраженото в нея твърдение, че материалите от експедицията през 1931—1932 г. са били своевременно обработени и подготвени за печат. „И сега в заключение — пише авторът — един болезнен въпрос: каква е нашата полза от цялата тази работа, която сигурно ще служи не само на славистичното изследване на епоса, но и на всички сродни дисциплини, които също така се занимават с народната епика. . . , когато не ни се дават средства да печатаме нашите трудове. Отдавна завършени, те лежат на масата и събират прах“ (т. I, с. 444—445).

Както бе посочено, в разглежданото издание не са включени всички българистични приноси на Геземан. През 1936 г. той е отпечатал антологията „Нови български разказвачи, през 1942 г. биват публикувани неговият превод на „Жетварят“ („Der Schnitter“) от Йордан Йовков и антологията „Седемдесет и две български народни песни“. Нека тук отново споменем монографията му „Социология на българския народ“ и запазената в Прага документация относно фолклорните експедиции.

Те свидетелствуват, първо, за това, че Г. Геземан продължава трите основни линии в своята изследователска дейност като славист-фолкларист (художествената литература, фолклора и социологията). Същевременно издават очевидния стремеж на автора да обоснове по-пълно някои от предишните си наблюдения и заключения, спирайки се и върху нови или неосветлявани в немската научна литература особености на разглежданите проблеми. Така в своя послеслов към споменатата антология от фолклорни творби, озаглавен „За българската народна песен“ (с. 111—146), той взема компетентно отношение към сложни въпроси за стихосложението, интонацията и образното богатство на българската народна песен, съпоставя с датски балади, подчертава характерното за някои жанрове, спира се на историческите песни и показва известно несъгласие с общоприетото становище относно слабото им представяне в българския фолклор и техния сравнително по-късен произход. „За цар Шишман разказват няколко български народни песни, които се причисляват към историческите. Аз предпочетох — споделя авторът —

да не публикувам нито една от тези песни, а друга, която не се намира в никоя друга българска сборка. При това става дума за найрано записаната българска песен, още в 1557 г., когато никой в Европа не е мислил за записване на песни; още по-забележителното е, че тя е записана не само текстуално, но и с мелодията ѝ. Естествено песента не е била записана в България и на български език, трябвало е дълго да скита във времето и пространството, докато хърватският хуманист Хекторич я е записал на остров Хвар от устата на своите моряци-рибари“ (с. 136). Има се предвид песента „Спри, цар Шишман“, поместена само в поетически превод на с. 75.

Заслужава да се приведе изцяло и обяснението на автора относно песента „Константин иконоборецът“ (№ 46). Тя е „един уникат сред песните с исторически възпоминания. Отражава спомени за един период на Балканския полуостров, който изглежда отдалечен от нас и заслужаващ внимание. Кой друг би трябвало да бъде цар Константин, ако не Константин V Копроним, който е управлявал от 741 до 775 г. и е познат като жесток противник на иконопочклонничеството? . . . Очевидно песента е възникнала в околностите на този град (Солун, б. м., Ил. К.) и е запазена не на български, а на сръбски език и то при обстоятелства, които ми дават основание да включа също и тази песен (курс. мой) в антологията „Български народни песни“. Възникнала е преди 1700 г., тъй като се намира в запазенния Ерлангенски ръкопис със стари сръбски, хърватски и, както можем да добавим, български народни песни (курс. мой). Този именно фолклорен сборник, съставен, преписан и украсен с великолепни барокови инициали от един непознат немец — войник или служител на принц Еуден, съдържа между своите 217 песни десетина песни, чийто български произход по език, стил и ритъм е останал забележим и при посьрбяването им“ (с. 137).

Несъмнено значителни изводи и събражения, към които нашата наука е задължена да вземе отношение. Едно, защото обогатяват представата за българистичния принос и изследователския метод на Герхард Геземан, второ, защото спомагат да се изяснят по-пълно нерешените докрай въпроси относно фолклорната памет на българите и ранните исторически песни, както и обстоятелствата (по изрза на Геземан) на тяхното възникване и видоизменение. Макар и да е отбелязан в най-ново време³ сборникът „Ерлангенски ръкопис“ е останал фактически извън обсега на българската фолклорна наука. Не са разгледани подробно песните, които Г. Геземан определя

³ В книгата си „Български фолклор. Част първа“. С. 1980 г., с. 176, П. Динев пише следното: „Твърде много са сведенията за прояви на народното творчество през XVIII в. От този период ние имаме вече няколко записани български народни песни, запазени в Ерлангенския ръкопис“.

като български, нито пък са изгнати неговите неоспорими съображения за това, не са потърсени в останалите песни подобни тематични или езикови белези, отмината е, без да бъде забелязана, и приведената по-горе „добавка“ относно съдържанието (и заглавието) на сборника, която учения прави дълго след издаването му в резултат на извършения от него повторно разглеждане на отделни песни. Българските песни в Ерлангенския ръкопис притежават особености, които потвърждават критичното отношение на Геземан спрямо широко застъпването схващане за късно-историческата тематика на нашите исторически песни, разясняват отчасти обстоятелствата на възникването и видоизменението им, повод са за издирването на нови техни варианти, илюстрират разпространението им сред други южнославянски народи, подпомагат изясняването на някои специфични въпроси. Това показва например песента „Рано рани дилберь аиһелинь“ както с употребения в нея характерен израз „вишне богу“, така също и с наложението по естествен път промени в езика:

Скочила е дил'берь аиһелина
молила се дил'берь виш'не богу
богу и даде дил'берь мужко чето
мужко чето дил'берь и дѣво'ку.

Герхард Геземан заема централно място в историята на немската славистика през периода между двете световни войни. Същевременно разностранното му дело означава основен момент в развитието на немската българистика тогава, характеризира нейното интегриране с останалите ѝ клонове и съдържа приноси, които днес представляват несъмнен научен интерес. Разгледаните в тази статия изследвания на немския славист-българист указват наред с всичко друго и необходимостта те да бъдат подробно анализирани, та положителното и отново потвърденото в тях да се свърже със съвременните проучвания върху фолклора, литературата и социологическата характеристика на българите.

Илия Конев

„РИТМ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ“

от М. М. ГИРШМАН

М., Советский писатель, 1982

Книгата на доктора на филологическите науки проф. М. М. Гиршман е плод на дълбок и траен научен интерес към един актуален и същевременно малко изследван проблем — ритъма на художествената проза. Целенасочената изследователска дейност на съветския теоретик е намерила практическа реализация в книга, полемична по своята същност и едновременно с това респектираща с овладяността на материала, със задълбочеността и прецизността на анализа и аргументацията, с полемично-евристичния характер на обобщенията.

Авторът работи върху проблемите на ритъма в художествената проза продължително време*. Теоретичното осмисляне на някои идеи, развити в изследването, е свързано и с пряката преподавателска дейност на М. М. Гиршман в Донецкия държавен университет. В него той чете в продължение на дълги години спецкурс „Анализ на художествените произведения“ и заедно с това публикува редица работи по теория и практика на цялостния анализ. В тях той се сблъсква с проблема за ритмическата организация на художествената творба и по-специално със специфичното проявление на тази организация в художествената проза. Изследването, обяснението и функционалният анализ на особената проява и роля на ритъма в прозаичната творба са основната цел на монографията. Авторът прави интересен и оригинален опит да докаже и изясни художествената значимост и специфичната съдържателност на ритъма в художествената проза. Съвсем общо може да се каже, че той разглежда ритмическата организация на прозаичното произведение като определен момент на формиране и разгръщане на художественото цяло, като своеобразен израз на вътрешното единство, на общите идеи и организационните принципи на художественото произведение. Според М. М. Гиршман, като изпълнява тези свои функции, ритъмът в крайна сметка наравно с останалите елементи, а при някои автори и в по-голяма степен, възлизава на словесното единство на творбата, на „саморазвиващото“ се по своеобразен път художествено цяло.

Това е в едър шрих основната теза, която изследователят разгръща и защитава в монографията. Дългогодишните проучвания му дават възможност да натрупа значителен по обем материал, чийто анализ позволява авторът аргументирано да изведе и обоснове собствените си литературно-теоретични постановки по разглеждания проблем. В известна степен отправна точка на неговите съждения е проведената с тридесет и пет съвременни съветски писатели анкета, свързана с ритъма на художествената проза, с начина, по който той се разбира и осъзнава от създателите на художествените творби. М. М. Гиршман умело използва резултатите от тази анкета, без да им се доверява прекомерно и без да се ограничава с тях. В изследването той търси опора или полемизира с редица руски и чужди изследователи, които в по-малка или по-голяма

* Още през 1974 г. излиза публикация, пряко свързана с разглежданите в книгата въпроси. Вж. Ритм и целостност литературного произведения. — Вопросы литературы, 1974, кн. 11. Някои основни положения, развити в рецензираната монография, намираме в същата форма и в студията на М. М. Гиршман „Анализ поэтических произведений А. С. Пушкина, М. Ю. Лермонтова и Ф. И. Тютчева“. М., Высшая школа, 1981 — вж. глава I — „Литературное произведение как целостность“.